

Genoomika taristu arengusuundadest Euroopas ja Eestis

Hedi Peterson
Rakvere 19.10.2023

TARTU ÜLIKOOOL
arvutiteaduse instituut

ERKI NOOL

440
EESTI

SYDNEY 2000 DECATHEON GOLD MEDALLIST ERKI NOOL ESTONIA

TUK / GEENIVARAMU (500000 AD)

GDPR / TTRCS

三

GREENITEADLANE

INMENP

- TEADUSANDHETE KASUTUSTERVISHOOL
- FARMAKOGENEETIKA

9

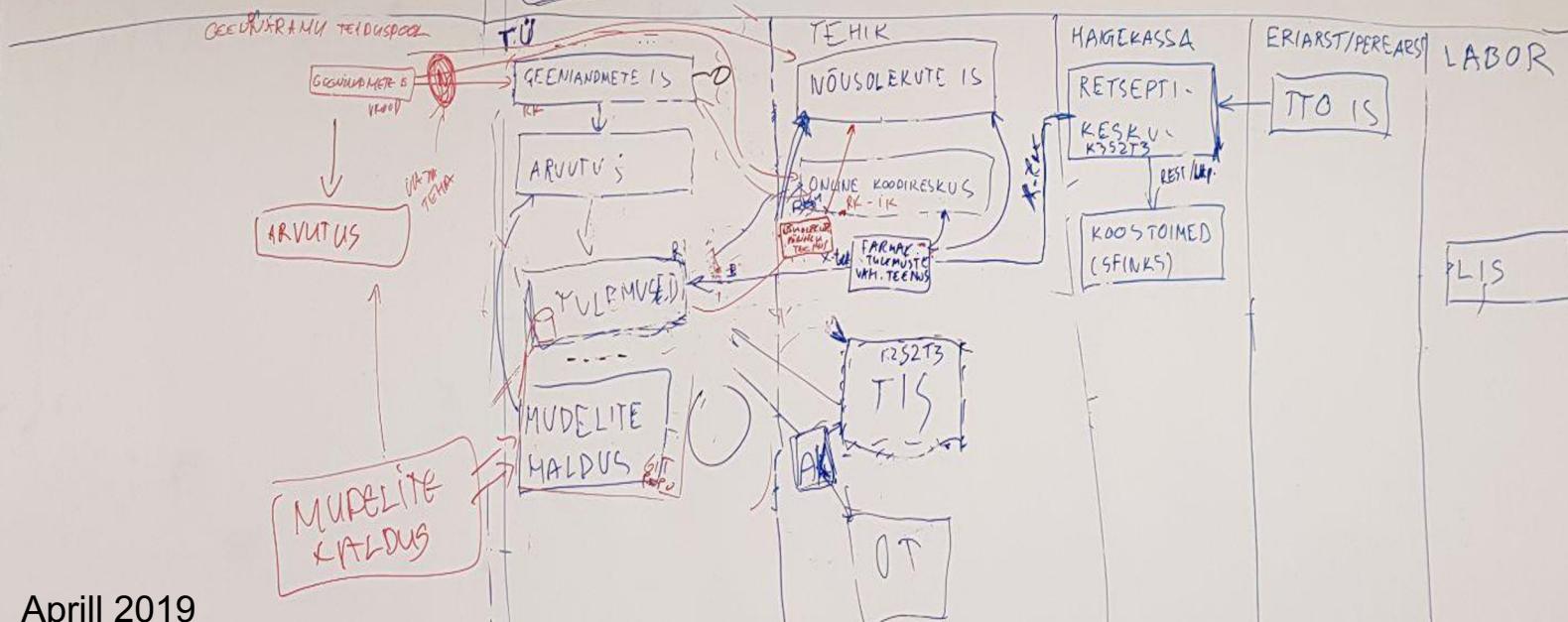
LABORI ARST

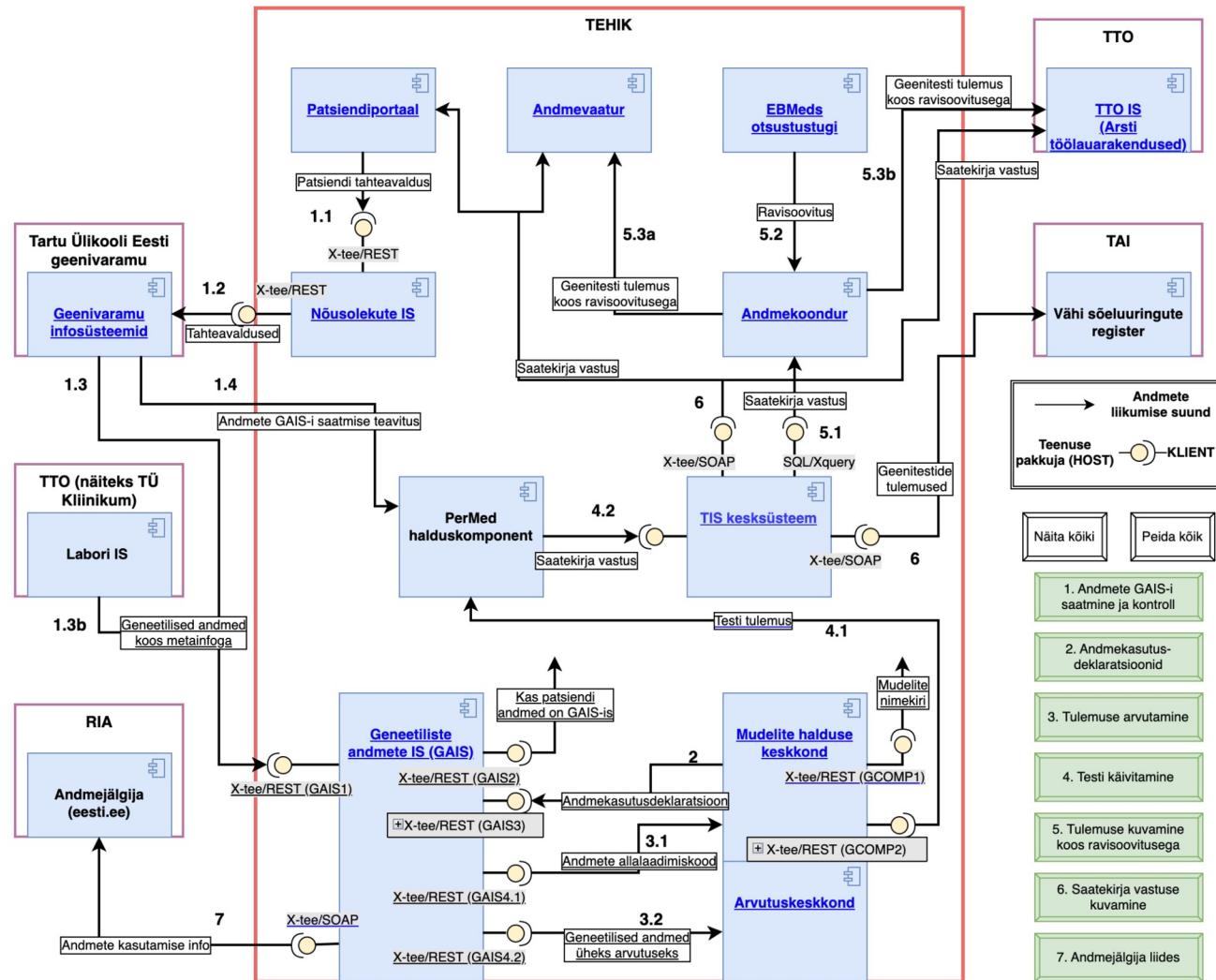
9

ERI ARST
RAVIMI DOOS
RETSEPTI VÄLT
KIRJUTAMISEL

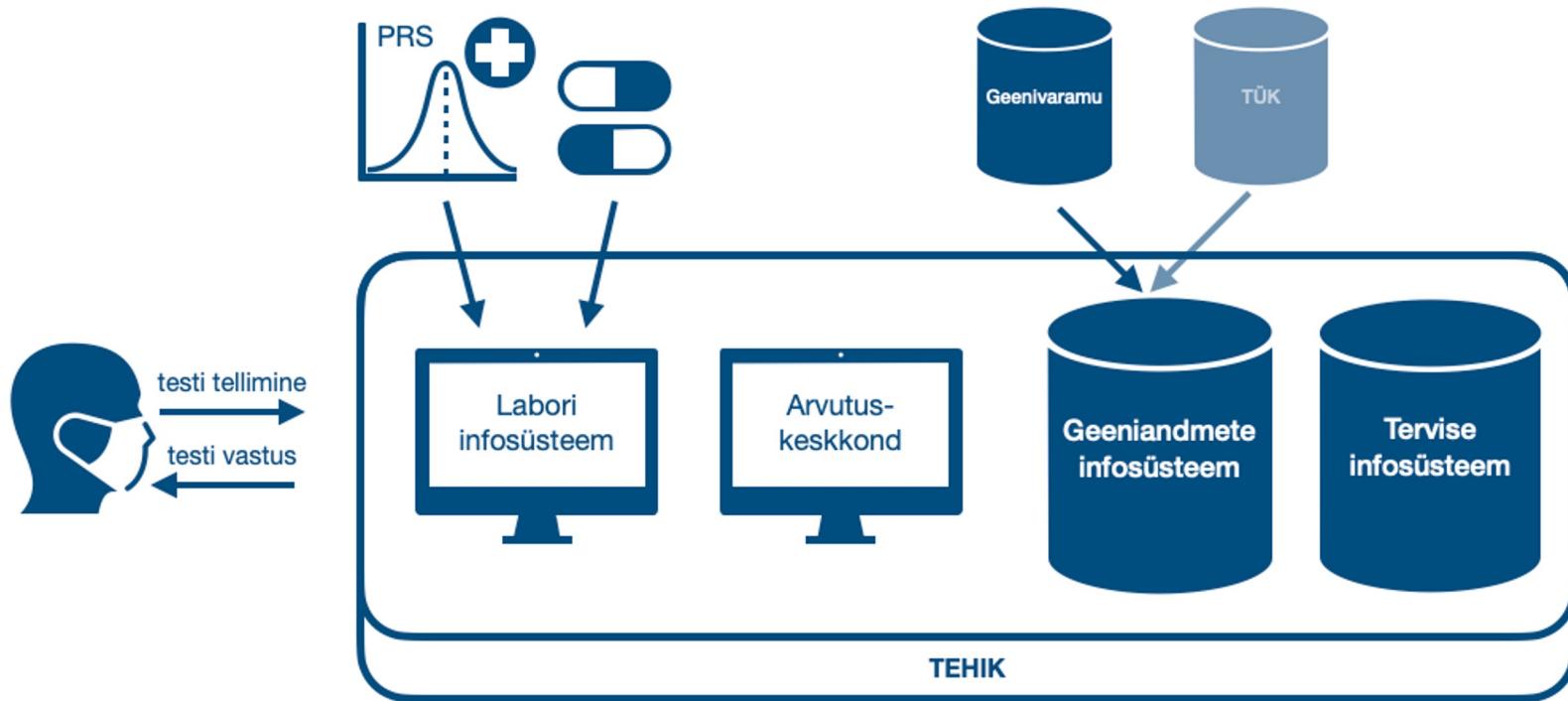
$$\text{RISK} = \text{GRS} + 0,25 \cdot \text{kar.-Situationsstab} + 0,1 \cdot \text{varans} + \dots$$

		CYPRUS			NORMAN		
		SMT	SM	SND			
①	*	T					
x	2	G1					
*	3	C					
④	G	C					NON-F.
.							
.							

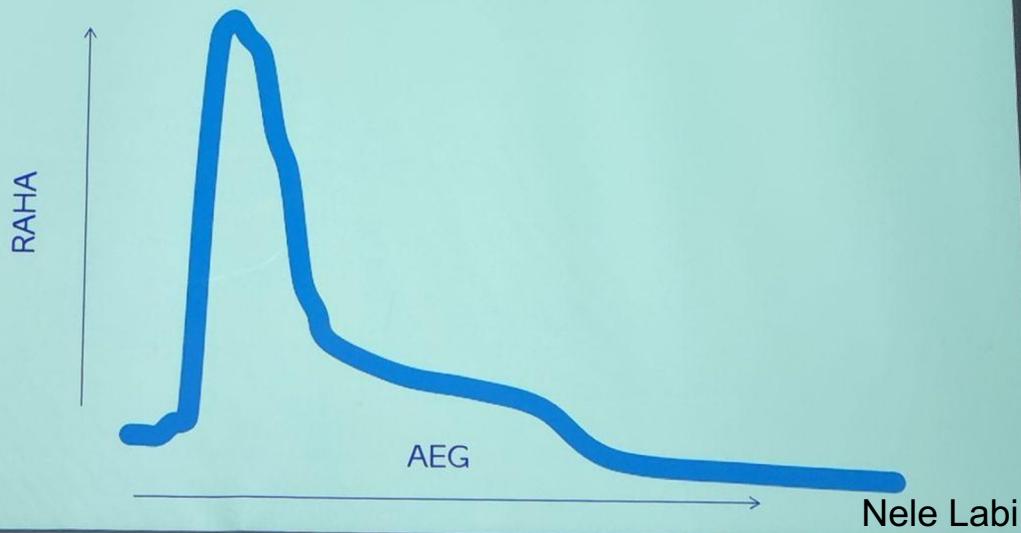

“Personaalmeditsiini rakendamine Eestis”

Suurimad väljakutsed

- 1) Andmete toomine teaduskasutusest kliinilisse kasutusse
- 2) Seadmete tootmine
- 3) Rahastamine (topelt väljakutse)

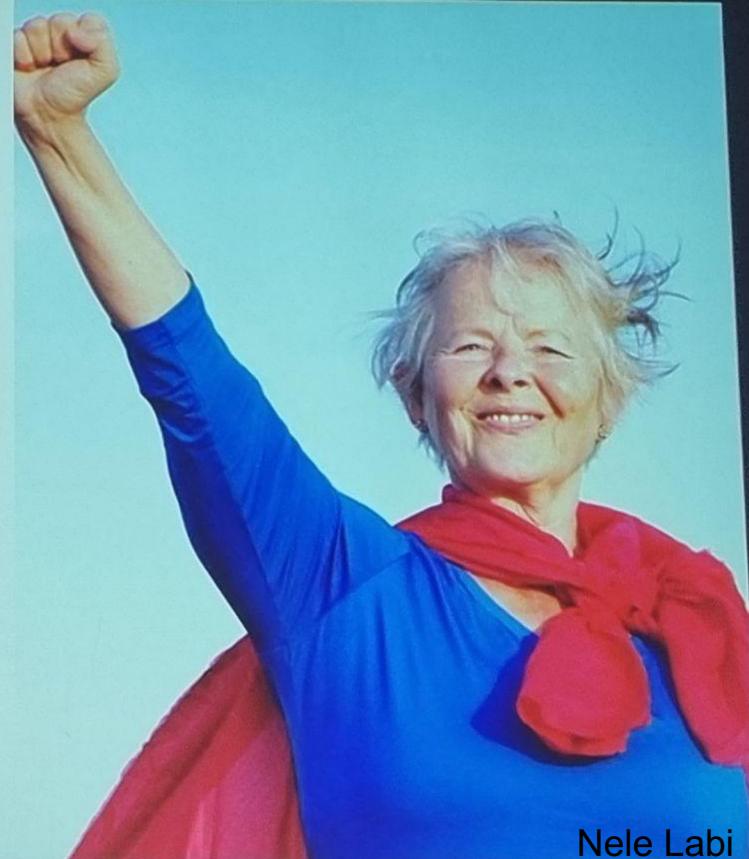
Parimad palad

Eesti saab esimeseks riigiks, kus on
olemas süsteemselt teadusest
kliinilisse andmete toomise praktika

Personaalmeditsiini
kompetentsikeskuse loomine

Rahvusvahelised projektid:

1+ Miljon Genoomi
Genome of Europe
Genomic Data Infrastructure
European Partnership for Personalised
Medicine

Nele Labi

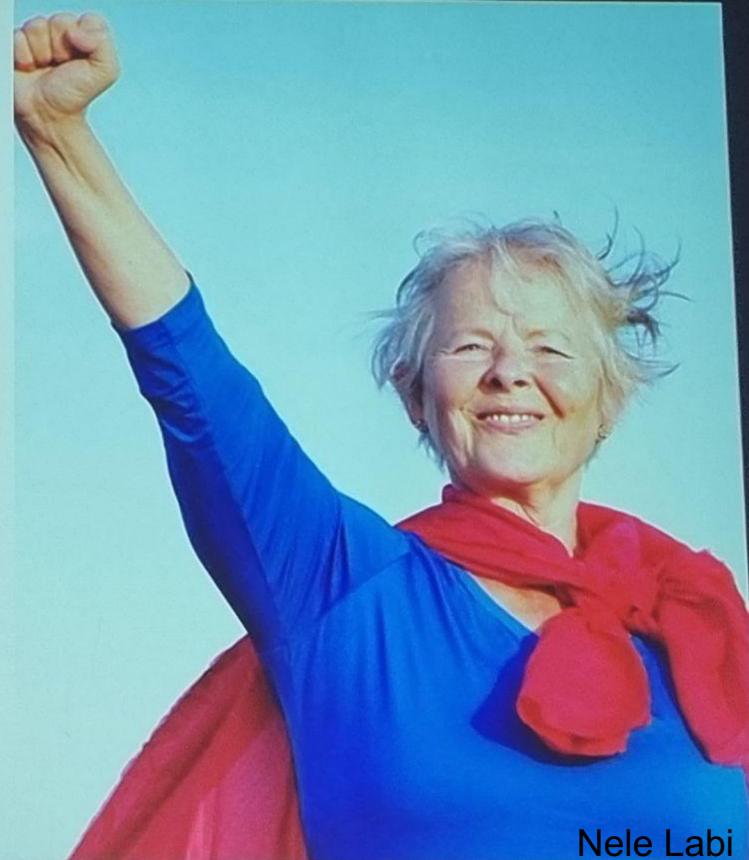
Parimad palad

Eesti saab esimeseks riigiks, kus on
olemas süsteemselt teadusest
kliinilisse andmete toomise praktika

Personaalmeditsiini
kompetentsikeskuse loomine

Rahvusvahelised projektid:

- 1+ Miljon Genoomi
- Genome of Europe
- Genomic Data Infrastructure
- European Partnership for Personalised Medicine

Nele Labi

Suurbritannia

- Genomics England 100 000 genoomi
  - Patsiendid ja pereliikmed
  - Leiud tagasisidestatakse
- UK Biobank 500 000 osalejat
  - 40-69 aasta vanused, 2006-2010
  - 200 000 eksoomijärjestused
  - Pildiuuringus skaneeritakse aju, südant, luid ja kõhtu 100 000 osalejal
  - Isikuga seotud aga ind. tulemusi ei tagasisidestata
- Our Future Health
  - Fenotüüp ja elustiili info, lisaks SNP põhine genotüübiandmed
  - Varajane detekteerimine ja diagnostika, krooniliste haiguste ennetamine ja sekkumine

Järgmise viie aasta plaan:

- Uute kliiniliste näidustuste süstemaatiline juurutamine genoomse testimise jaoks
- Genoomitestide integreerimine kliinilisse ravisse
- Täppisravi kasutamise edendamine ja ravimite kasutamise optimeerimine genoomika kaudu
- Andmetaristu arendamine andmete jagamiseks ja kasutamiseks
- Käsikäes tiptasemele teaduse ja innovatsiooniga.

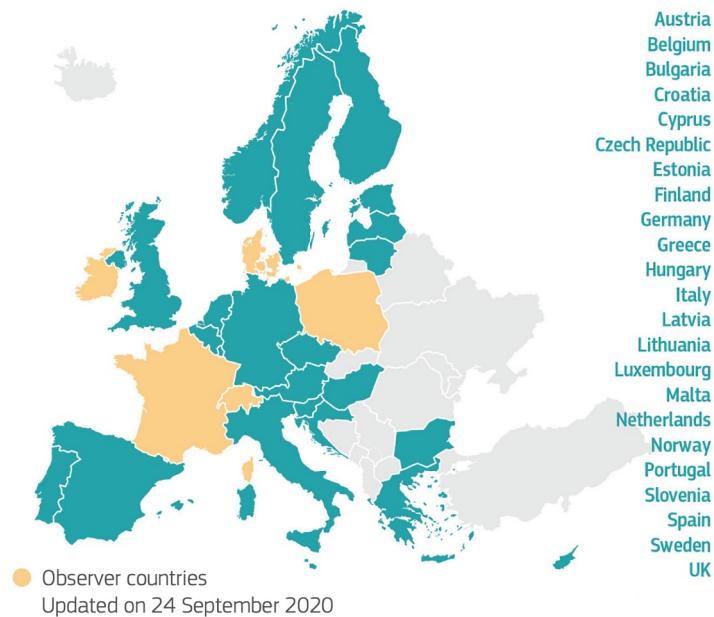
Genoomika hetkeseis Eestis

- TÜ EGVs on **200 000** geenidoonori **genotüübi andmed**
- **3000** geenidoonori **täisgenoomide** põjal on loodud Eesti referentsgenoom
- Selle baasil on **genotüpiseeritud** proovid imputeeritud, mis on kuluefektiivne viis sagedasti esinevate polümorphismide analüüsiks sagedaste fenotüüpide puhul
- Täisgenoomide ja eksomide sekveneerimine on lisaks oluline **harvikhaiguste diagnoosimisel**, mida Eestis veab TÜ Klilinikum
- Kasvajate genoomide sekveneerimine tõusuteel
- Genoomika jõuab Tervisekassa kaudu inimeseni 2024

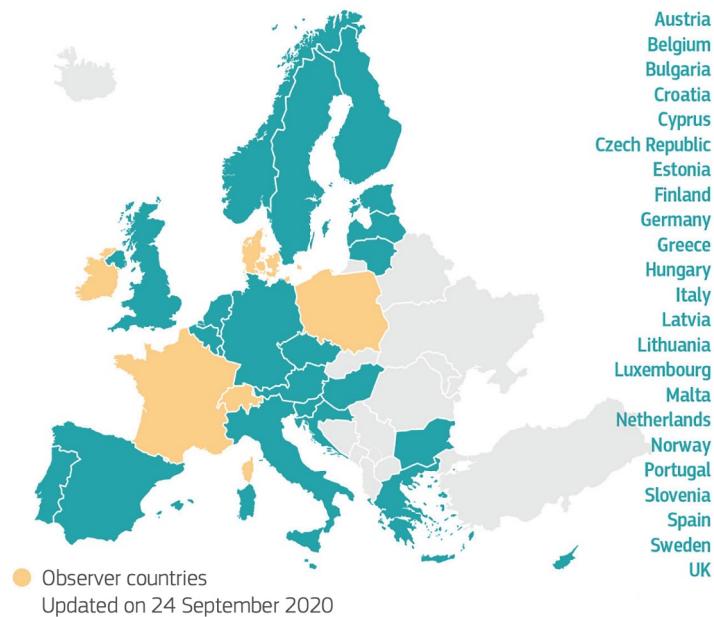
Cost per Human Genome

- 1+MG deklaratsioon - aasta 2022 lõpuks miljon sekveneeritud genoomi
- Eesmärk on teha võimalikuks turvaline juurdepääs genoomiandmetele ja seotud kliinilistele fenotüübiandmetele kogu Euroopas üle riigipiiride.
- Seeläbi panustada paremate teadusuuringutesse, perosnaalsesse tervishoidu ja tervishoiupoliitika kujundamisse.

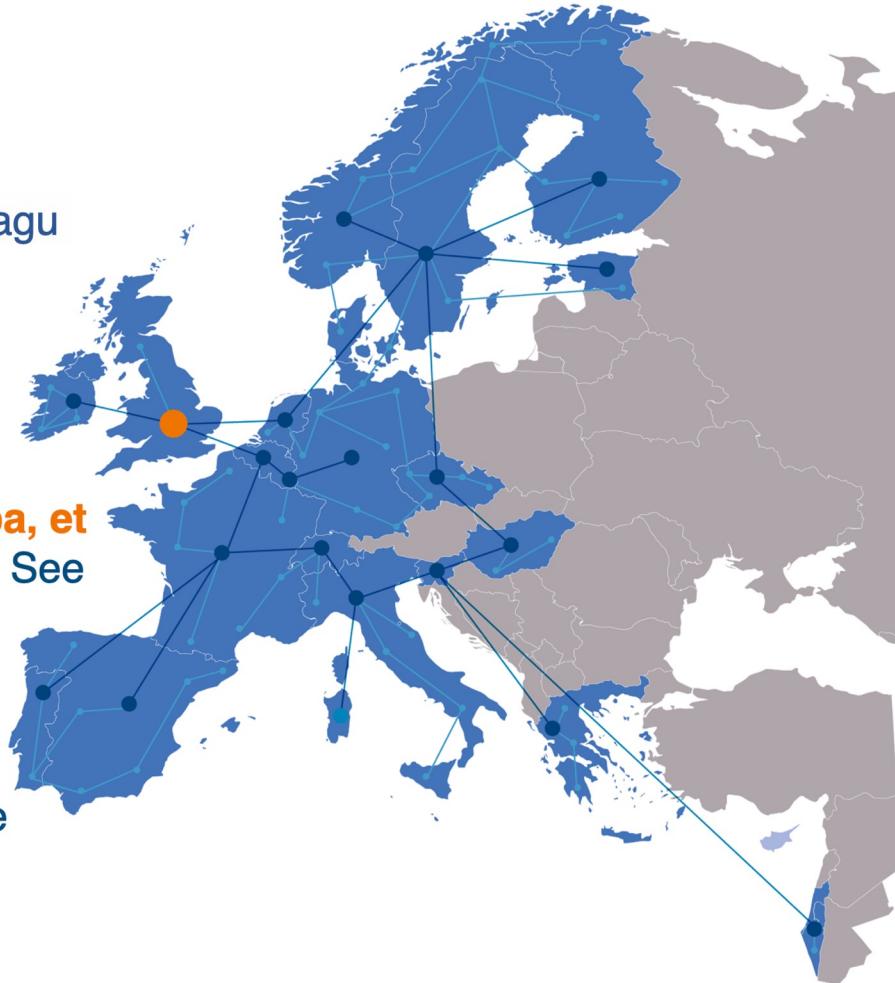
- 1+MG deklaratsioon - aasta 2022 lõpuks miljon sekveneeritud genoomi
- B1MG: koordinatsioon ja toetus (disain, soovitused, testimine) 2020-2023
- Genomic data infrastructure: arendus, juurutamine, toimimine, ülalpidamine. Nov 2022-2026

ELIXIR on valitsustevaheline organisatsioon, mis koondab kogu Euroopast eluteaduste ressursse, nagu andmebaasid, tarkvara, koolitusmaterjalid, standardid ja arvutusressursid.

ELIXIRi eesmärk on **koordineerida eluteaduste ressursse üle Euroopa, et need moodustaksid ühtse taristu**. See muudab teadlaste jaoks lihtsamaks:

- Andmete leidmise ja jagamise
- Teadmisvahetuse
- Teadusuuringute parimate tavade kokkuleppimise

GDI numbrites

€40M (50% kaasrahastus)

45 projekti põhipartnerit

6 sidusüksust

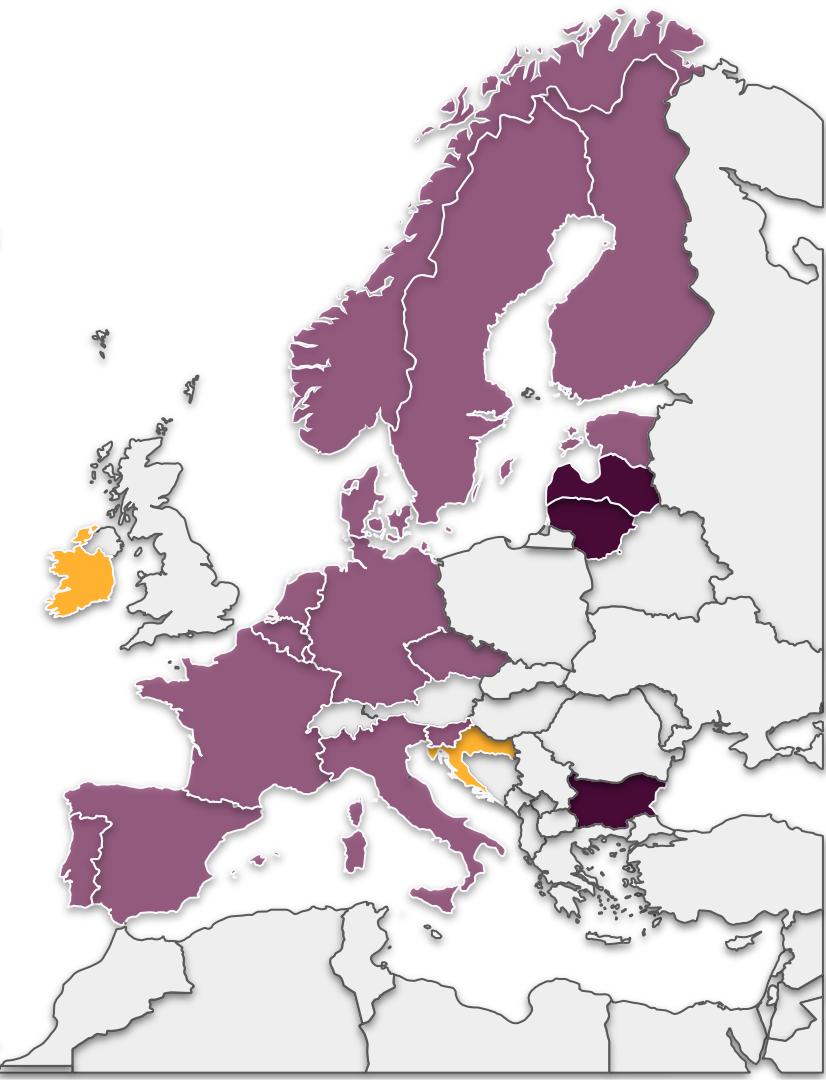
7 seotud partnerit

Kokku: **58** osapoolt

20+X Euroopa riiki

Vähemalt **6** riiki tehniliselt toimivaks aastal 2024

Vähemalt **15** riiki tehniliselt toimivaks aastal 2026

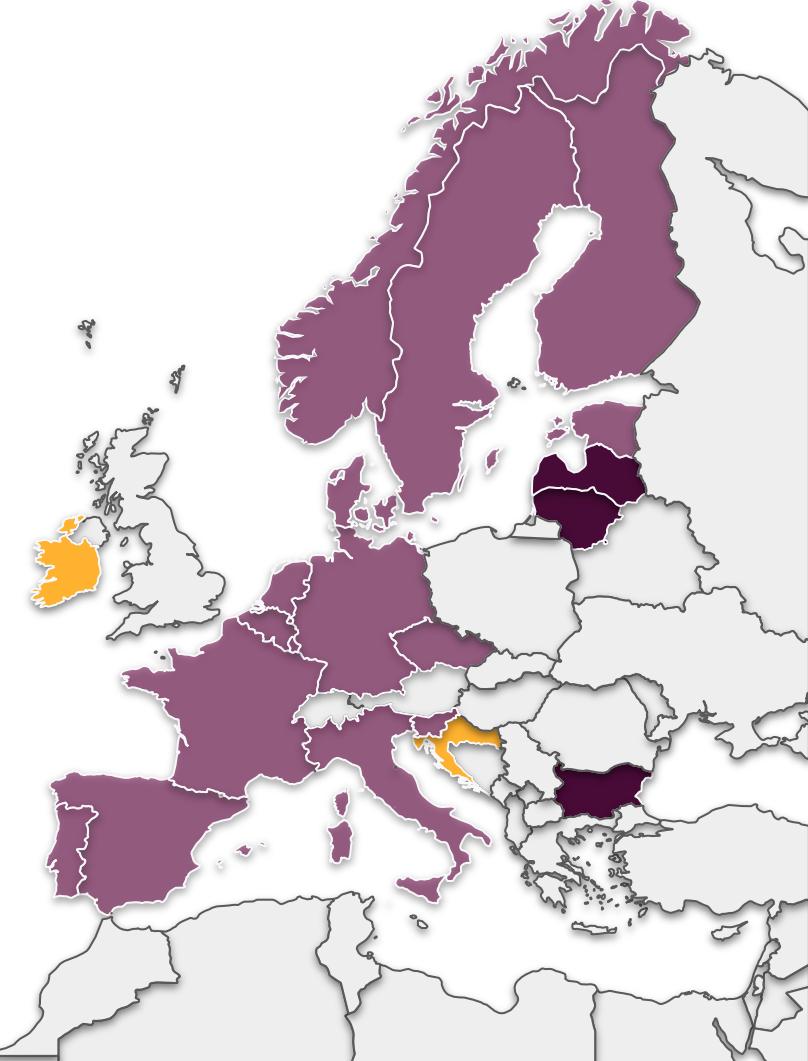

Riikide võetud kohustus GDI raames aastaks 2026

- Täielikult tegutsevad ja integreeritud ühtsesse 1+MG infrastruktuuri: **Belgia, Tšehhi Vabariik, Taani, Eesti, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Luksemburg, Portugal, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Holland, Norra**
- Täielikult tegutsev riiklik Node, kuid mitte veel 1+MG infrastruktuuri integreeritud:
Bulgaaria, Läti, Leedu
- Kaasamisfaasis:
Horvaatia, Iirimaa, Küpros, Ungari, Malta, Rumeenia

Infrastruktuur on olemas 2024. aasta lõpuks ja tehniline valmisseolek on saavutatud vähemalt kuues riigis.

Erinevad üleeuroopalised initsiativid

Eesmärk on luua ühendus
algatuste ja
andmeruumidega, et
tagada koostalitusvõime
kõigil tasanditel

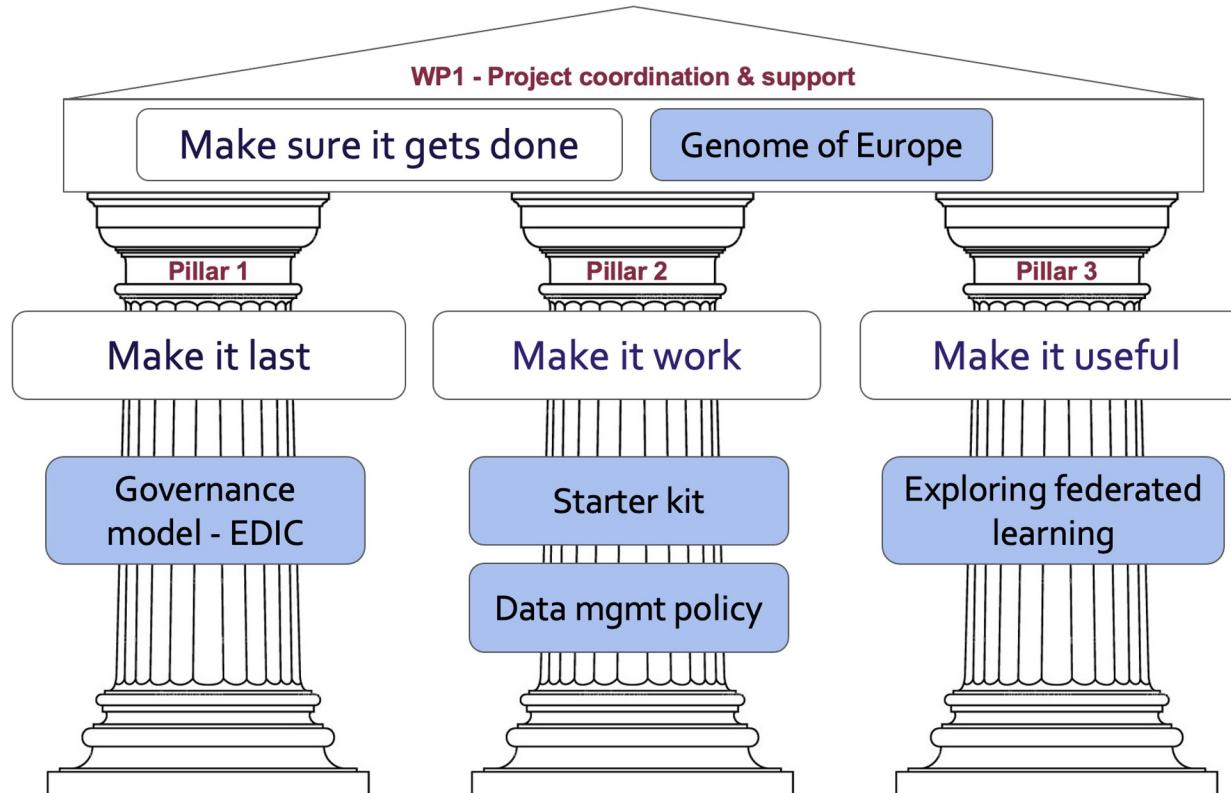

Euroopa partnerlussuhted: personaliseeritud meditsiin, haruldased haigused; Digitaalsed kaksikud, vähimissioon

GDI toetub kolmele sambale

Pillar I: Pikaajaline järjepidevus

Tagada infrastruktuuri toimimine pärast GDI projekti lõppu ja teha andmed kättesaadavaks kogu Euroopas

Seni tehtu:

Loomisel on European Digital Infrastructure Consortium (EDIC)

SOTSIAALMINISTEERIUM

GDI project receives funding from the European Union's Digital Europe Programme under grant agreement number 101081813.

Pillar II: Taristu arendus

Eesmärk on ellu viia 1+MG taristu: tagades, et Euroopa andmeressursid töötaksid osana osana 1+MG taristust

Seni tehtu:

Esmane stardikomplekt on olemas. Rakendused on juurutamiseks saadaval;

Esimesed GDI-Node-del on olemas taristu, mis kasutab 3000 realistlikku sünteetilist genoomi ja nendega seotud fenotüübiandmeid;

Riikide tehnoloogiline valmisolek on kaardistatud

Koostatud on ELSI parimate tavasid järgiv andmehalduspoliitika projekt

Pillar III: Kasutusjuhud

Pakkuda uuenduslikke lahendusi arstidele, teadlastele ja innovaatoritele

Seni tehtu:

Kasutusjuhtude esmased vajadused on kaardistatud

Esialgne analüüs hajutatud õppemudelite valideerimiseks on määratletud

GDI kasutusjuhud- Genome of Europe

Genome of Europe raames sekveneeritavate genoomide eesmärkideks on:

- i) üksikute geneetiliste variantide otsimine
- ii) polügeensete riskiskooride ümberkalibreerimine
- iii) põlvnemisest lähtuv imputatsioon

Genomic Data Infrastructure

20 1+MG allakirjutanud riiki GDIs on võtnud eesmärgiks, et:

- Iga riik seab üles Andmekeskuse või Node
- Iga riik haldab oma andmeid ise (sealhulgas kohalikke andmekeskuseid)
- Andmekeskused pakuvad piirideülest andmeanalüüsni kasutades ühtset andmeraadistust (standardeid ja APIsid)
- Andmetaristu viis peamist funktsiooni on

Andmete
avastamine

Juurdepääsu
haldamise
tööriistad

Andmetöölus

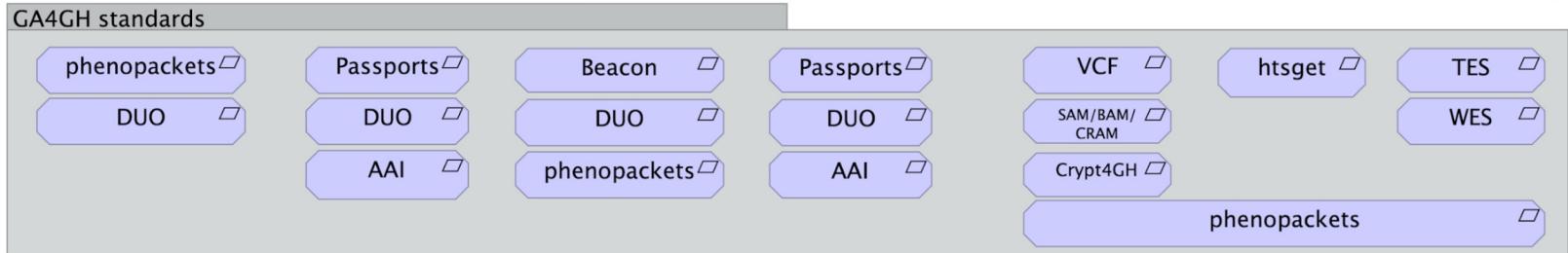
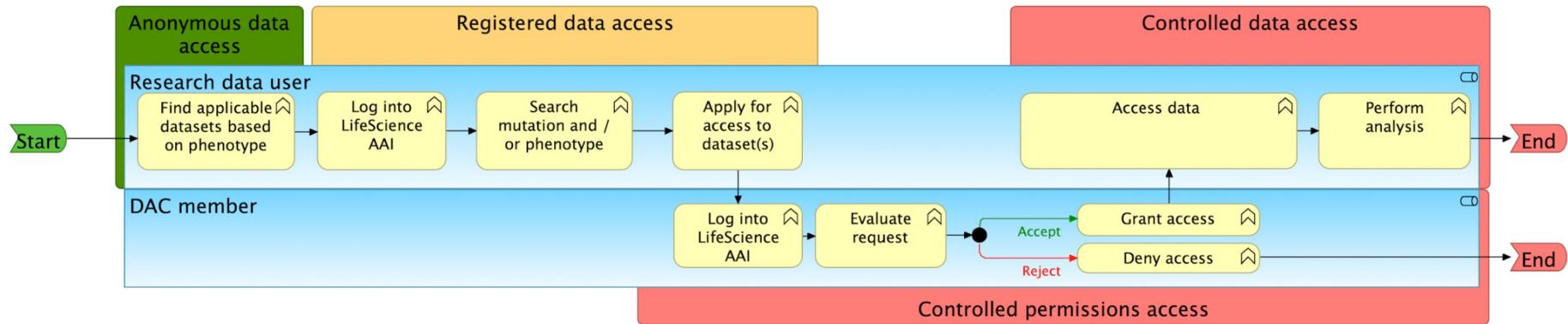
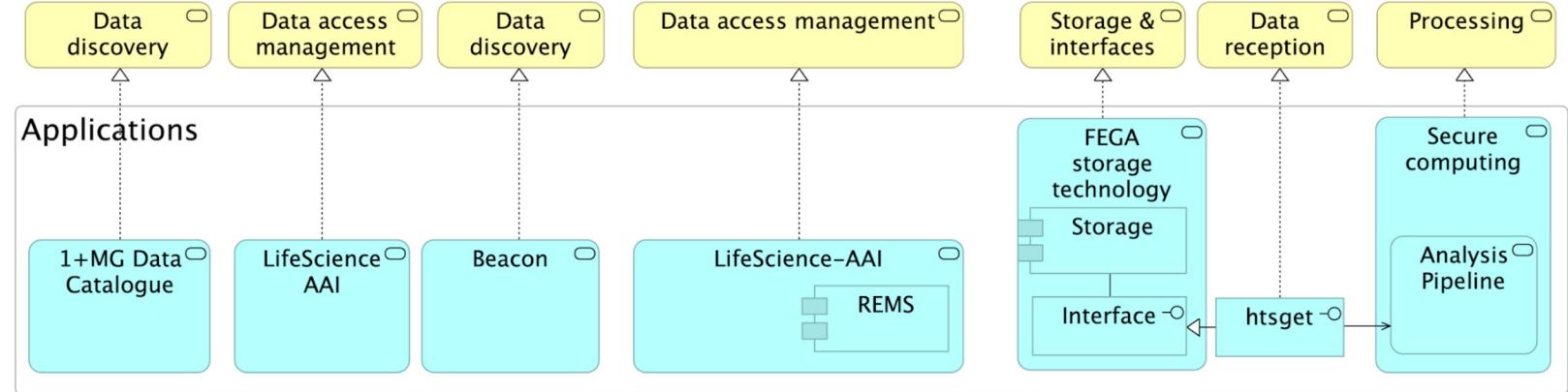

Andmete
vastuvõtt

Salvestus ja
liidesed

DisGeNET

THL Biobank

Kas konkreetne
alleel eksisteerib
kindlas
genoomses
asukohas?

TÜ Geenivaramu

Elixir Beacon - Estonia

Query available datasets

Select a dataset: EGCUT2535 (variants)

Assembly: GRCh37

Chromosome: 10

Position: 60221

Reference Bases: T

Alternate Bases: A

Find

Beacon search history							
Dataset	Asm	Chr	Pos	Ref	Alt	Exists	Clear results
EGCUT2535	GRCh37	10	60221	T	A	true	

elixir

Dataset ID	Short title	Access type
EGCUT2535	ELIXIR Estonia EGCUT2535	PUBLIC

Total Items: 1

Beacon v2

- Registreeritud kasutaja avastab variandi ELIXIR Beacon Networki abil andmekeskusest #1
- Taotleb juurdepääsu 1+MG andmetele REMS-i kaudu
- Vastutav töötaja / DAC annab andmetele juurdepääsu
- Logib LifeScience AAI abil sisse andmekeskuse 1 GPAP-i
- Kasutab Beacon V2, et teha päringuid teistest andmekeskustest tõeväärtsuse vastuse tasemel, et leida teisi sarnase fenotüübi ja genotüübiga isikuid
- Leiab sarnase näidise andmekeskusest #2
- Kasutaja logib sisse andmekeskuse 2 GPAP-i ja visualiseerib htsgeti kaudu genoomijärjestused

GDI stardipakett

1+MG
5 FUNCTIONALITIES

Andmete
avastamine

Juurdepääsu
haldamise
tööriistad

Salvestus ja
liidesed

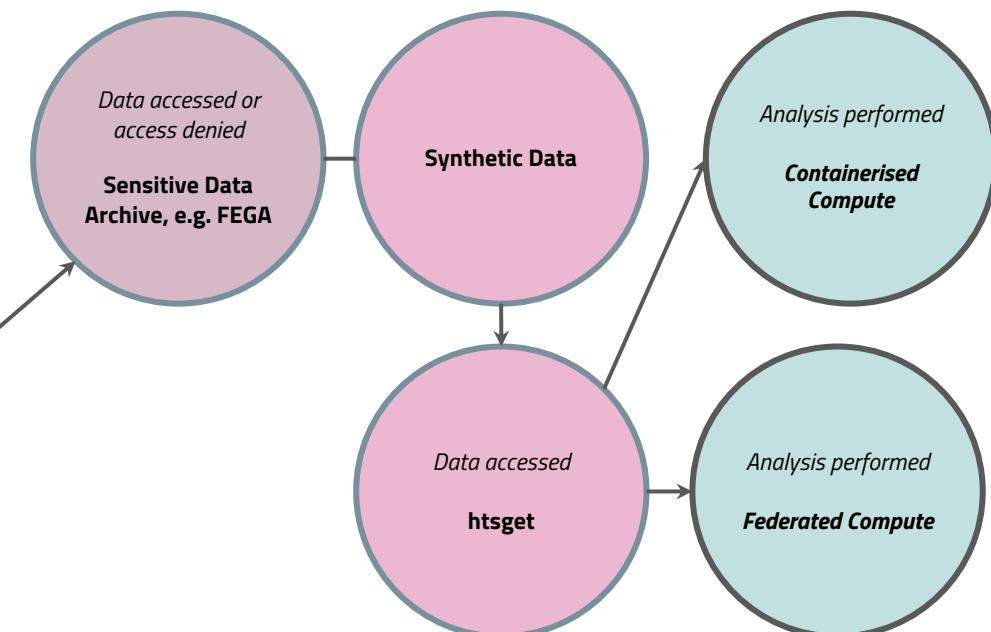
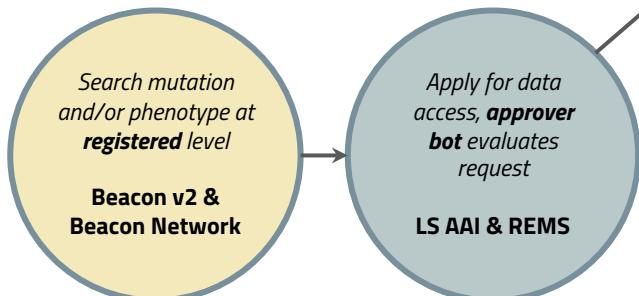
Andmete
vastuvõtt

Andmetöötlus

STARTER KIT

GDI project receives funding from the European Union's Digital Europe Programme under grant agreement number 101081813.

GDI kasutajaloo tervikpilt

1+MG
5 FUNCTIONALITIES

Andmete
avastamine

*Find applicable
datasets based on
phenotype*

**User Portal:
Data Catalogue**

Juurdepääsu
haldamise
tööriistad

*Log into Life Science
AAI*

**User Portal:
Access
Management & LS
AAI**

Salvestus ja
liidesed

*Data accessed or
access denied*

**Sensitive Data
Archive, e.g. FEGA**

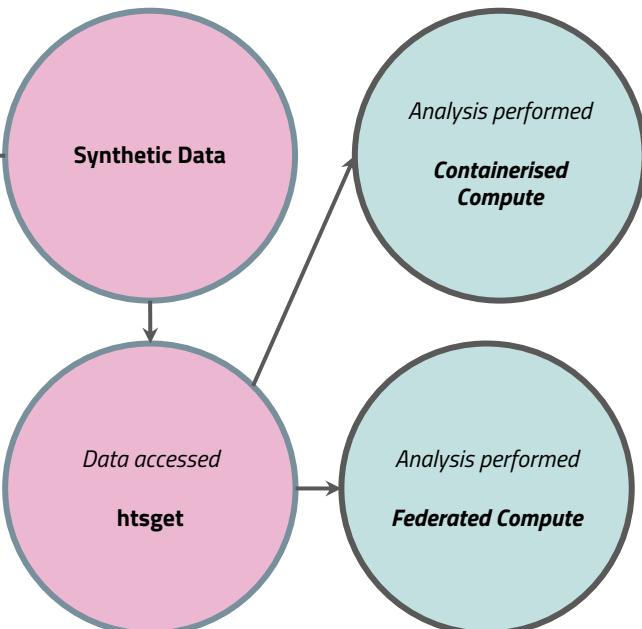
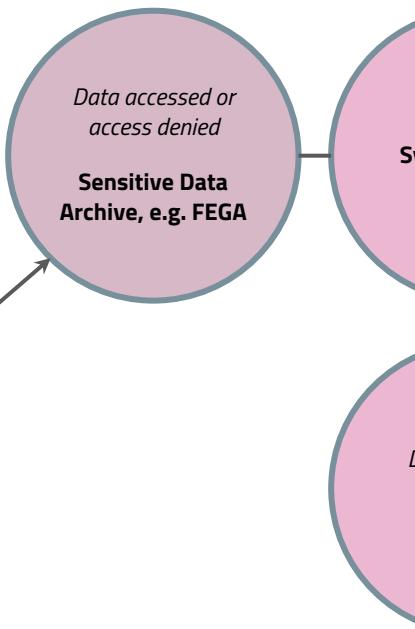
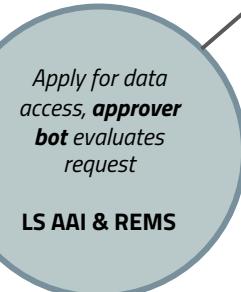
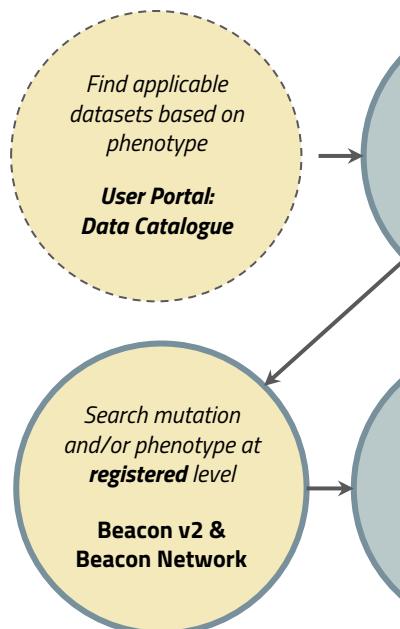
Andmete
vastuvõtt

Synthetic Data

Andmetöötlus

*Analysis performed
Containerised
Compute*

GDI "Starter Kit" = Esimesed tarkvarapakettide demod 2023

Product	Outline	Prod	PO	Function
Sensitive Data Archive	Securely stores data	✓	Sweden	
LifeScience AAI	Provides a federated Identity	✓	Czechia	
REMS	Allows data access applications and decisions	✓	Finland	
Beacon	Genetic and phenotypic data discovery	✓	Spain	
Beacon Network	Federated network of Beacons	✓	Finland	
Synthetic Data	Artificial anonymous data		Finland	
htsget	Secure genetic data distribution		Sweden	
Containerised Computation	Computation via virtualised portable software packages	✓	Czechia	
Federated Computation	Interoperable distributed workflows			
Packaging and Deployment	Packaging and deployment of the starter kit		Spain	
User Portal – Data Catalogue	European level catalogue of data within nodes		Netherlands	
User Portal – Access management	European level application / access management		Luxembourg	

European level

<https://github.com/GenomicDataInfrastructure>

GDI project receives funding from the European Union's Digital Europe Programme under grant agreement number 101081813.

Hetkeseis ja lähitulevik

- Genoomide järjestamine muutub igapäevaseks
- Andmemahud on suured
- Andmete nähtavaks tegemine on oluline
- Andmepuur turvalisteks arvutusteks on vajalik
- Geeniandmed TIS osaks, et jõuaks arsti ja patsiendini
- Metaandmed on kriitilised - fenotüübaid, kriitiline komponent teaduses ja ravis

Kõik panustavad!

- TÜ arvutiteaduse instituut <https://www.cs.ut.ee/>
  - Jaak Vilo, Sulev Reisberg, GenMed tiim (GAIS!)
- ETAIS TÜ HPC <https://etais.ee/> (SAPU!)
  - Ulvi Talas, Ott-Eric Oopkaup, Vladislav Tuzov, Sander Kuusemets, Tommy Tomson
- TÜ Eesti Geenivaramu <https://genomics.ut.ee/et/eesti-geenivaramu> (TÄISGENOOMID)
  - Andres Metspalu, Mait Metspalu, Reedik Mägi, Lili Milani, Kristjan Metsalu, Priit Kleemann
- TÜ Kliinikum Geneetika ja personaalmeditsiini kliinik; Harvikhaiguste kompetentsikeskus <https://www.kliinikum.ee/geneetikakeskus> <https://www.kliinikum.ee/harvikhaigused/> (TÄISGENOOMID)
  - Sander Pajusalu, Katrin Öunap
- SoM ja TEHIK (PIKK PLAAN JA TARISTU)
  - Raili Sillart, Artur Novek
- ELIXIR <https://elixir-europe.org/> (RAHVUSVAHELISED PARTNERID)

TARTU ÜLIKOOL
arvutiteaduse instituut

TARTU ÜLIKOOL
genoomika instituut

SOTSIAALMINISTEERIUM

hedi.peterson@ut.ee